

A szakképző iskolák mobilitási funkciói

A szakképzés és a társadalmi mobilitás összefüggéseire vonatkozóan négy különböző időpontból állnak rendelkezésünkre információk.

Az első adatbázis a Társadalomtudományi Intézet empirikus adatfelvételéből származik, amely 1974-ben készült szakmunkástanulók megkérdezésével, a második adatbázis 1994-ben készült az Oktatáskutató Intézetben ugyancsak szakmunkástanulók körében, a harmadik adatbázis pedig az MTA Szociológiai Intézetében készült 1997-ben, amelyben a szakképző iskolák elsős tanulóinak szüleitől származtak az információk.

Mindhárom adatbázis országos reprezentativitású minta alapján készült. (1) Legfrissebb adataink 2001-ből származnak, amikor a tanulók társadalmi réteghelyzetéről és családi körülményeiről a szakképző iskolák 10. osztályos tanulóinak megkérdezésével szereztünk részletes információkat.

Írásunkban a 2001-es adatok felhasználásával kísérreljük meg feltárni a szakmunkásképző iskolák mobilitási funkciójának változásait. (2)

Társadalmi mobilitás

Az elmúlt évtizedekben a magyar oktatási rendszerben bekövetkezett változások közül talán az volt a legjelentősebb, hogy míg a hetvenes-nyolcvanas években a szakmai képzésben a szakmunkásképzés volt a domináns képzési forma (egy-egy korosztálynak majdnem a fele vett részt ilyen képzésben), a kilencvenes évek folyamán az érettségit is adó szakközépiskolai képzés vált dominánssá, és 2000-re a szakmunkásképzésben továbbtanulók aránya 23 százalékra zsugorodott. Ez a változás nemcsak azért volt jelentős, mert „megemelte” a szakképzésben részt vevő tanulók jelentős hányadának iskolázottsági szintjét, hanem azért is, mert nyilvánvalóan másfajta munkavállalói magatartást és egzisztenciális helyzetet biztosít a szakképzés érettségivel, mint anélkül. (1. táblázat)

A kétféle szakképzési forma létszámarányainak átalakulása a képzési formákhoz tartozó iskolák tanulóinak összetételében is jelentős változást hozott. Minél inkább növeltek létszámaikat az érettségit nyújtó képzési formák (gimnázium, szakközépiskola), annál inkább enyhítették a felvételi szelekciót, és ennek eredményeképpen egyre több olyan tanuló jutott be ezekbe az iskolákba, akinek korábban csak a szakmunkásképzésben nyílt továbbtanulásra esélye. A szakmunkásképzőkbe pedig a kilencvenes évek második felétől kezdve lényegében már minden jelentkező bejuthatott, annál is inkább, mert 1998-tól kezdve a kötelező általános képzési ciklus befejezése (9–10. osztály) is ezekre az intézményekre hárult.

Az elmúlt évtizedekben a szakmunkásképző iskolák egyértelműen az alacsony iskolázottságú szakképzetlen szülők gyerekeinek nyújtottak továbbtanulási, illetve mobilitási lehetőséget. Így volt ez a hetvenes években is, amikor a gyerekek közel egyharmada olyan családokból származott, ahol az apának nem volt befejezett általános iskolai végzettsége, és csaknem a fele olyan családokból, ahol az apának nem volt szakképzettsége.

1. táblázat. Az általános iskola után továbbtanulók száma és aránya iskolatípusonként, 1985–2000. (A – 8 osztályt végzett, fő; B – Gimnázium, %; C – Szakközépiskola, %; D – Szakmunkásképző, %; E – Gép- és gyorsíróiskola, %; F – Egészségügyi szakiskola, %; G – Speciális szakiskola, %; H – Összes továbbtanuló, %

tanév	A	B	C	D	E	F	G	H
1985/86	130 992	20,8	26,0	43,8	1,4	1,4	–	93,6
1986/87	131 219	20,7	27,0	43,5	1,7	1,3	–	94,2
1987/88	134 223	21,1	26,7	44,2	1,4	1,4	–	94,8
1988/89	149 640	20,1	27,4	44,5	1,6	1,4	–	95,0
1989/90	170 891	20,4	27,0	42,7	1,7	1,5	–	93,3
1990/91	164 616	21,1	27,5	42,0	1,6	1,3	–	93,4
1991/92	158 912	21,6	28,9	39,2	1,3	0,9	–	91,9
1992/93	151 295	23,3	30,1	36,6	1,0	0,8	3,9	95,7
1993/94	144 203	24,2	31,8	35,5	0,9	0,6	4,5	97,5
1994/95	136 900	25,7	32,6	35,2	–	–	5,3	98,8
1995/96	122 359	27,1	33,7	34,2	–	–	4,3	99,3
1996/97	120 561	27,2	34,7	31,9	–	–	3,6	97,1
1997/98	116 711	29,0	35,5	30,8	–	2,6	–	97,9
1998/99	113 654	30,7	38,0	24,6	–	2,5	–	95,8
1999/00	114 302	31,6	39,0	22,9	–	2,4	–	95,9

Forrás: MKM Oktatás-statisztikai éves jelentések és Előzetes oktatás-statisztikai adatok, KSH, 2000

A harmadik (mintegy 40 százalékos) csoportba azok tartoztak, akiknek az apja már rendelkezett valamilyen szakmával, tehát a gyerek a szakmatanulással már családi tradíciót folytatott.

Annak ellenére, hogy a felvételnél már szinte semmilyen szelekció nem volt, a kilencvenes években ez a mobilitási trend megváltozott. A szakmunkásképzők elsősorban a szakmával már rendelkező apák gyerekeinek nyújtottak továbbtanulási lehetőséget, és a mobilitás az ő esetükben legfeljebb abból állt, hogy a gyerek magasabb presztízű szakmát tanult, mint amilyennel apja rendelkezett. Az adatokat összehasonlítva különösen szembetűnő a 8 osztálynál kevesebbet végzett apák arányának radikális csökkenése, ami nem a felvételi szelekció erősödésének, hanem a felnőtt népesség iskolázottsági szintjében bekövetkezett javulásnak volt köszönhető. Lényegében arról van szó, hogy kifejezetten alacsony iskolázottsággal rendelkező szülők gyerekei a kilencvenes években már azért nem kerültek be jelentős arányban a szakmunkásképzőkbe, mert a szülők korcsoportjában is csak minimális arányban voltak képviselve.

Az adatokból az derül ki, hogy a kilencvenes években ennek a képzési formának már elsősorban a szakmunkás reprodukció volt a fő funkciója (ekkor a tanulók több, mint felének apja már maga is szakmunkás volt), és jelentősen megnőtt azoknak az érettségizett szülőknek az aránya is, akik nem tudták átörökíteni gyerekeikre saját iskolázottsági szintjüket. 2001-ben a szakképző iskolák 10. osztályos tanulóit vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy ez a kilencvenes években tapasztalt tendencia tovább folytatódik.

2. táblázat. A szakmunkástanulók megoszlása apjuk iskolai végzettsége szerint (%)

Apa iskolázottsága	1974	1994	1997	2001
8 osztály alatt	31,3	1,5	2,2	0,8
8 osztály	17,3	15,5	16,2	15,2
Szakmunkásképző	39,7	53,5	63,1	54,9
Érettségi	8,3	21,2	14,4	22,8
Felsőfok	3,4	8,3	4,1	6,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1432,0	1634,0	1040,0	1760,0

Forrás: Csákó – Liskó, 1974, Csákó – Liskó – Tót, 1994, Andor – Liskó, 1997, Liskó, 2001

Hasonló változást tapasztalunk akkor is, ha az apák szakképzettségi adatait hasonlítjuk össze. Míg a hetvenes években még csak a szakmunkástanulók felének apja rendelkezett szakképzettséggel, a kilencvenes években és 2001-ben már az apák több, mint négyötöde maga is szakképzett volt, vagyis a szakmunkásképzés legfőbb funkciójává a szakmunkás réteg reprodukciója vált.

3. táblázat. A szakmunkástanulók megoszlása apjuk szakképzettsége szerint (%)

<i>Apa szakképzettsége</i>	<i>1974</i>	<i>1994</i>	<i>1997</i>	<i>2001</i>
Van	51,4	86,1	81,6	82,6
Nincs	48,6	13,9	18,4	17,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	<i>1432,0</i>	<i>1577,0</i>	<i>1040,0</i>	<i>1397,0</i>

Forrás: Csákó – Liskó, 1974, Csákó – Liskó – Tót, 1994, Andor – Liskó, 1997, Liskó, 2001

A szülők és a gyerekek iskolázottsági szintjével mérhető mobilitási funkció jelentőségének a csökkenéséből azonban nem következik, hogy a szakmunkásképzők többé nem az alsó társadalmi rétegek iskolái. Valószínűbb, hogy az alsó társadalmi rétegek iskolázottsági szintjének jelentős emelkedése miatt egyszerűen máshol húzódnak a társadalmi réteghelyzetet kijelölő iskolázottsági határok, mint a korábbi évtizedekben, de az is valószínű, hogy éppen az alsó társadalmi rétegek iskolázottsági szintjének emelkedése és a gazdasági körülmények megváltozása miatt az iskolázottság a korábinál kevésbé pontosan jelöli ki a társadalmi réteghatárokat. A szakmunkásképzés mobilitási funkciójának meghatározásához ezért feltétlenül szükség van az apák foglalkozási adatainak összehasonlítására is.

A hetvenes években a szakmunkásképző iskolák fontos mobilitási funkciója volt, hogy a mezőgazdaságból élő szakképzetlen és alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek szakmatanulásra, illetve az iparba és városba áramláshoz nyújtottak lehetőséget. Ez a mobilitási funkció már a kilencvenes évek elejére megszűnt, a mezőgazdaságból élő családok arányának radikális csökkenésével együtt a mezőgazdasági munka elől „menekülő” szakmunkástanulók aránya is minimálisra zsugorodott. A rendszerváltást követő változásként könyvelhetjük el azt is, hogy 1974-hez képest jelentősen emelkedett az önálló (kisiparos, vállalkozó stb.) apák aránya, ami még akkor is figyelemre méltó változás, ha tudjuk, hogy ezeknek az apáknak a nagy része szakmunkásból lett „kényszervállalkozó”. Az apák foglalkozási csoportjai közül a „legstabilabb” arányokat a nem fizikai foglalkozásúak csoportja mutatja. Húsz évvel ezelőtt is és a kilencvenes években is 15 százalék körül volt azoknak a nem fizikai foglalkozású apáknak az aránya, akiknek a gyereke szakmunkásképzőben tanult tovább.

4. táblázat. A szakmunkástanulók megoszlása apjuk foglalkozása szerint (%)

<i>Apa foglalkozása</i>	<i>1974</i>	<i>1994</i>	<i>1997</i>	<i>2001</i>
Mezőgazdasági fizikai	23,8	2,2	3,1	2,5
Segéd-, betanított munkás	30,3	25,5	14,3	27,4
Szakmunkás	26,2	45,1	50,4	43,8
Önálló	3,1	10,1	17,4	13,2
Nem fizikai	16,6	17,1	14,8	13,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	<i>1755,0</i>	<i>1253,0</i>	<i>694,0</i>	<i>1317,0</i>

Forrás: Csákó – Liskó, 1974, Csákó – Liskó – Tót, 1994, Andor – Liskó, 1997, Liskó, 2001

Az 1990 után bekövetkező gazdasági és társadalmi átalakulás a magyar foglalkoztatási rendszerben jelentős mértékű inkongruenciát eredményezett. Más társadalmi csoport-

tokhoz hasonlóan a szakmunkástanulók szüleinek esetében is jellemzővé vált az iskolázottság és a foglalkozás meg nem felelése. 2001-ben a szakmunkás képzettségű apáknak mindössze 43 százaléka dolgozott szakmunkásként, hasonló arányú volt az érettségizett apák szakmunkásként való foglalkozása, és a felsőfokú végzettségűeknek is csak alig fele (48 százalék) dolgozott nem fizikai munkakörben. Mindemellett az inaktív apák aránya szorosan az iskolai végzettséghez igazodott, a 8 osztályt végzett apák közel kétharmada, a szakmunkás képzettségűek közel egyötöde és a felsőfokú végzettségűek egytizede nem dolgozott. Vagyis a munkapiacról való kiszorulásra ebben a csoportban is főként az alacsony iskolai végzettségűeknek kellett számítaniuk.

Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a megváltozott gazdasági körülmények és munkaerőpiaci helyzet miatt a társadalmi mobilitás tendenciáit 2001-ben már nem lehetett a foglalkozási adatok nélkül, pusztán a szülők és a gyerekek iskolázottsági adatainak összehasonlításából kiolvasni. Hiszen nemcsak a szakképzetség nélküli és egyúttal inaktív apák gyerekei számára jelentett társadalmi emelkedést a középfokú szakmatanulás, hanem azoknak a szakmunkás képzettségű szülőknek a gyerekei számára is, akik csak segédmunkásként vagy sehogyan nem tudtak elhelyezkedni (48 százalék). Ugyanakkor nem biztos, hogy „lecsúszást” jelentett a szakmatanulás azoknak a gyerekeknek az esetében, akiknek az apja ugyan érettségizett vagy felsőfokú diplomát szerzett, mégis vállalkozóként vagy szakmunkásként dolgozott.

5. táblázat. Az apák foglalkozása iskolázottságuk szerint

Foglalkozás	Apa iskolázottsága					Összesen
	8 oszt. alatt	8 osztály	szakmunkás	érettségi	felsőfok	
Nem fizikai		6,0	64,0	54,0	43,0	167,0
		2,9%	7,4%	15,7%	47,8%	11,0%
Vállalkozó		19,0	98,0	51,0	20,0	188,0
		9,2%	11,4%	14,8%	22,2%	12,4%
Szakmunkás		19,0	369,0	142,0	13,0	543,0
		9,2%	42,9%	41,3%	14,4%	35,9%
Segédmunkás	4,0	87,0	176,0	52,0	3,0	322,0
	36,4%	42,0%	20,4%	15,1%	3,3%	21,3%
Inaktív	7,0	76,0	154,0	45,0	11,0	293,0
	63,6%	36,7%	17,9%	13,1%	12,2%	19,4%
Összesen	11,0	207,0	861,0	344,0	90,0	1513,0
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A rendszerváltás után a társadalmi réteghelyzet megbecsüléséhez már a munkanélküliségi adatokat is figyelembe kell venni. Kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy a szakmunkástanulók esetében valamennyi vizsgált időpontban az országos átlagnál magasabb volt, sőt egyre emelkedett azoknak a családoknak az aránya, ahol az apa hosszabb-rövidebb időre elvesztette a munkahelyét.

6. táblázat. A szakmunkástanulók megoszlása apjuk munkanélkülisége szerint (%)

Volt-e az apa munkanélküli	1994	1997	2001
Nem volt	75,4	58,8	53,8
Volt	17,5	26,6	37,3
Most is az	7,1	13,6	8,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	1529,0	694,0	1832,0

Forrás: Csákó – Liskó – Tót, 1994, Andor – Liskó, 1997, Liskó, 2001

2001-ben azonban a munkanélküli szülők arányánál lényegesen magasabb (több, mint kétszeres) volt az inaktív (nyugdíjas, rokkantnyugdíjas, anyák esetében háztartásbeli) szülők aránya. Ez arra utal, hogy hiába rendelkezett a szülők többsége 2001-ben szakképzettséggel, ha valamilyen oknál fogva (munkahelyhiány, korai betegség stb.) nem dolgozhatott, vagyis nem volt képes képzettségének megfelelő egzisztenciát biztosítani a családjának.

7. táblázat. A szülők foglalkozása 2001-ben

Foglalkozás	Apa	Anya
Nem fizikai	10,5	20,7
Vállalkozó	12,6	5,2
Szakt munkás	35,1	17,1
Segéd munkás	22,0	27,4
Inaktív	19,8	29,5
Összesen	100,0	100,0
N	1642,0	1742,0

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Azt tapasztaltuk, hogy 2001-ben a szülők iskolai végzettségénél pontosabban meghatározta a családok egzisztenciális helyzetét, hogy volt-e a szülőknek állandó kereső foglalkozásuk. A vizsgált 10. osztályos tanulók családjainak 64 százalékában mindkét szülő dolgozott, 30 százalékában az egyik szülőnek, 6 százalékában pedig egyik szülőnek sem volt munkahelye. A szülők foglalkozási aktivitása szoros összefüggést mutatott lakóhelyükkel. Minél kisebb településen élt a család, annál valószínűbb volt, hogy a szülők nem rendelkeznek kereső foglalkozással.

8. táblázat. A szülők foglalkozási aktivitása lakóhelyük településtípusa szerint

Szülők aktivitása	Állandó lakóhelye – település					Összesen
	főváros	megyeszékhely	város	kisváros	község	
Mindkettő dolgozik	163,0 79,9%	132,0 69,5%	212,0 62,7%	259,0 64,1%	324,0 56,0%	1090,0 63,6%
Egyik dolgozik	38,0 18,6%	50,0 26,3%	109,0 32,2%	121,0 30,0%	202,0 34,9%	520,0 30,3%
Mindkettő inaktív	3,0 1,5%	8,0 4,2%	17,0 5,0%	24,0 5,9%	53,0 9,2%	105,0 6,1%
Összesen	204,0 100,0%	190,0 100,0%	338,0 100,0%	404,0 100,0%	579,0 100,0%	1715,0 100,0%

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A lakóhely településtípusánál is szorosabb összefüggést találtunk a szülők foglalkozási aktivitása és a lakóhely régiója között. Az ország délkeleti és északkeleti régiójában élő családok között majdnem tízszer olyan gyakran fordult elő, hogy egyik szülőnek sem volt munkahelye, mint a Budapesten vagy az ország északnyugati régiójában élő családok esetében. (9. táblázat)

A szakt munkás végzettséggel rendelkező apák közül a községekben élők között több, mint kétszer annyi (26%) volt az inaktív aránya, mint a Budapesten élők között (12%), és ugyanekkora különbséget tapasztaltunk a gazdasági prosperitás szempontjából előnyösebb (Budapest, északnyugat) és hátrányosabb (északkelet) régiók között is. 2001-ben tehát már nemcsak az volt a kérdés, hogy kinek milyen képzettsége van, hanem az is, hogy hol próbál megélni ebből a képzettségből. Vagyis a családok egzisztenciális helyzetét nemcsak a szülők iskolázottsága szabta meg, hanem igen jelentősen befolyásolta lakóhelyük mérete és régiója is.

9. táblázat. A szülők foglalkozási aktivitása lakóhelyük régiója szerint

Szülők aktivitása	Régió						Összesen
	Bp.	északnyugat	délnyugat	közép	délkelet	északkelet	
Mindkettő dolgozik	170,0 81,0%	172,0 73,2%	208,0 62,1%	275,0 69,8%	135,0 58,2%	256,0 49,9%	1216,0 63,4%
Egyik dolgozik	37,0 17,6%	60,0 25,5%	108,0 32,2%	103,0 26,1%	73,0 31,5%	201,0 39,2%	582,0 30,3%
Mindkettő inaktív	3 1,4%	3 1,3%	19 5,7%	16,0 4,1%	24,0 10,3%	56,0 10,9%	121,0 6,3%
Összesen	210 100,0%	235 100,0%	335 100,0%	394 100,0%	232 100,0%	513 100,0%	1919 100,0%

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A különböző régiók és települések eltérő társadalmi összetétele az iskolák tanulói összetételében is jelentős különbségekhez vezetett. A szakképző iskolák mobilitási funkcióját ma már nemcsak az szabja meg, hogy milyen képzési formákat működtetnek és milyen szakmákat oktatnak, hanem az is, hogy melyik településen és milyen régióban működik az iskola. Míg például a budapesti iskolákban a tanulók négyötöde kétkeresős családban él, a községekben működő szakképző iskolák tanulói között az ilyen kedvező helyzetben élők aránya alig haladja meg a tanulók egyharmadát. Vagy míg a budapesti és az északnyugati régiókban működő iskolákban a tanulóknak mindössze egy százalékát teszik ki azok, akiknek a családjában egy kereső szülő sincs, ugyanez az arány a délkeleti és az északkeleti régiók iskoláiban pontosan tízszer ekkora.

10. táblázat. A szülők foglalkozási aktivitása az iskola települése szerint

Szülők aktivitása	Isk. település					Összesen
	főváros	megyeszékhely	város	kisváros	község	
Mindkettő dolgozik	259,0 79,7%	320,0 63,7%	426,0 62,3%	207,0 54,6%	23,0 38,3%	1235,0 63,3%
Egyik dolgozik	62,0 19,1%	148,0 29,5%	214,0 31,3%	134,0 35,4%	33,0 55,0%	591,0 30,3%
Mindkettő inaktív	4,0 1,2%	34,0 6,8%	44,0 6,4%	38,0 10,0%	4,0 6,7%	124,0 6,4%
Összesen	325,0 100,0%	502,0 100,0%	684,0 100,0%	379,0 100,0%	60,0 100,0%	1950,0 100,0%

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

11. táblázat. A szülők foglalkozási aktivitása az iskola régiója szerint

Szülők aktivitása	Régió						Összesen
	Bp.	északnyugat	délnyugat	közép	délkelet	északkelet	
Mindkettő dolgozik	258,0 80,1%	170,0 72,3%	211,0 61,9%	194,0 67,1%	138,0 57,0%	264,0 50,7%	1235,0 63,3%
Egyik dolgozik	60,0 18,6%	62,0 26,4%	112,0 32,8%	82,0 28,4%	76,0 31,4%	199,0 38,2%	591,0 30,3%
Mindkettő inaktív	4,0 1,2%	3,0 1,3%	18,0 5,3%	13,0 4,5%	28,0 11,6%	58,0 11,1%	124,0 6,4%
Összesen	322,0 100,0%	235,0 100,0%	341,0 100,0%	289,0 100,0%	242,0 100,0%	521,0 100,0%	1950,0 100,0%

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A szakmunkásképzés mobilitási funkciója tehát az utóbbi évtizedben nemcsak általános értelemben változott meg, hanem nehezebben mérhetővé és differenciáltabbá is vált. A mobilitási funkciót csak az iskolázottsági, foglalkozási és munkanélküliségi adatok együttes elemzésének figyelembevételével lehet mérni, és a területi egyenlőtlenségek miatt az sem közömbös, hogy az ország melyik régiójában és milyen településén működik az iskola. A szakképző iskolák a jól prosperáló régiókban és településeken elsősorban a szakmunkásréteg reprodukciós funkcióját látják el, a gazdasági szempontból hátrányos helyzetű régiókban és településeken viszont továbbra is lehetőséget nyújtanak a gyerekeknek egzisztenciális szempontból „lemaradt” vagy „lecsúszott” szüleikhez képest a társadalmi emelkedésre.

A családok anyagi körülményei

A családok társadalmi helyzetét nemcsak a szülők iskolázottsága és foglalkozása szabja meg, hanem az is, hogy milyen anyagi körülmények között élnek. 2001-ben a családok jövedelméről a tanulók 60 százalékától sikerült használható információkat szerezni.

A 10. osztályosok családjaiban az egy főre jutó havi nettó jövedelem 2001 őszén átlagosan 26 803 Ft volt, és szoros összefüggést mutatott a szülők és a családok egyéb jellemzőivel (iskolázottság, foglalkozás, foglalkozási aktivitás, lakóhely települése és régiója). Legnehezebb anyagi helyzetben azok a családok éltek, ahol az egyik szülő sem dolgozott. Ezekben a családokban az egy főre eső jövedelem az átlag felét sem érte el, de ehhez hasonlóan alacsony volt az egy főre eső jövedelem azokban a családokban is, ahol az apa nem végezte el az általános iskolát vagy csak általános iskolát végzett, és azokban is, ahol az apának nem volt kereső foglalkozása. Ezekkel a kategóriákkal tehát pontosan meghatározható azoknak a családoknak a csoportja, amelyek jövedelmüket tekintve az átlagtól jócskán (40 százalékkal) „leszakadva”, nehéz anyagi körülmények között élnek.

Ugyancsak a családok anyagi körülményeire jellemző, hogy elegendő-e a megélhetésükre havi jövedelmük, vagy kölcsönkérésre szorulnak. A megkérdezett 10. osztályos tanulók egyharmadának esetében nem fordul elő, hogy a család a mindennapi megélhetés érdekében pénzt kér kölcsön, és egy ugyanekkor csoport mondta azt, hogy ez legfeljebb évente néhányszor fordul elő. 22 százalékuk nem tudott választ adni erre a kérdésre, 12 százalék viszont azt mondta, hogy családjában havi rendszerességgel fordul elő a kölcsönkérés.

Ha a családok egyéb jellemzői szerint vizsgáljuk a rendszeresen kölcsönre szorulóknak arányát, kiderül, hogy a legalacsonyabb iskolázottságú apák csoportjában ez majdnem a családok felét érinti, és abban a csoportban, ahol mindkét szülő inaktív, a családok több, mint egynegyedét. (12. táblázat)

Az anyagi helyzet fontos mutatója a családok fogyasztási színvonala, amit leggyakrabban a tartós fogyasztási cikkek számával szoktak mérni. A családok tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát az országos adatokkal összehasonlítva általánosságban viszonylag kedvező helyzetet tapasztaltunk. A 10. osztályos tanulók családjaiban valamennyi vizsgált cikk esetében jobb volt az ellátottsági arány az országos átlagnál, de különösen a CD-lemezjátszókkal (több, mint négyszeres) és a személyi számítógépekkel (több, mint háromszoros) való ellátottság mutatott kedvező helyzetet. (13. táblázat)

Amikor két különösen kurrensnek számító tartós cikk (autó, számítógép) ellátottsági arányait a családok egyéb jellemzőivel összevetettük, az derült ki, hogy ezek is illeszkednek a családok társadalmi jellemzőihez, szorosabban az iskolázottsági és foglalkozási jellemzőkhöz és lazábban a lakóhelyiekhez. Különösen beszédes volt a számítógépekkel való ellátottság és az apák iskolázottságának összevetése. Míg a felsőfokú végzettségű apák családjainak több, mint kétharmada rendelkezett számítógéppel, a legalacsonyabb képzettségű apák családjaiban (ahol az apa nem végezte el az általános iskolát) egyetlen számítógépet sem találtunk. (14. táblázat)

12. táblázat. Az egy főre eső jövedelem és a kölcsönkérés gyakorisága a családok jellemzői szerint

Jellemzők	Egy főre eső jövedelem átlag, Ft	A havonta kölcsönkérő családok aránya, %
Apa iskolázottsága		
8 oszt. alatt	15,365	42,9%
8 osztály	19,800	18,6%
Szaktunyas	26,266	10,2%
Érettségi	32,211	8,8%
Felsőfok	38,907	12,6%
Apa foglalkozása		
Nem fizikai	36,680	13,4%
Vállalkozó	35,974	5,3%
Szaktunyas	28,628	8,4%
Segédmunkás	24,041	12,0%
Inaktív	18,807	17,3%
Szülők aktivitása		
Mindkettő dolgozik	30,867	8,9%
Egyik dolgozik	21,266	14,5%
Mindkettő inaktív	13,401	26,6%
Lakóhely – település		
Főváros	40,566	15,0%
Megyeszékhely	29,065	12,1%
Város	28,404	10,8%
Kisváros	24,083	12,8%
Község	23,803	10,8%
Lakóhelyi régió		
Bp.	40,693	14,6%
Északnyugat	29,792	4,1%
Délnyugat	24,632	9,3%
Közép	29,133	13,7%
Délkelet	22,665	12,2%
Északkelet	22,424	13,2%
Összesen	26,803	11,6%
N	1217,000	202,000

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

13. táblázat. A tartós fogyasztási cikkek előfordulása (a válaszadók százalékában)

Tartós fogyasztási cikkek	Vizsgált családok	Országos átlag
Autó	58,0	36,9
Automata mosógép	73,6	58,7
Színes TV	98,3	91,7
Videó	78,8	48,1
CD-lemezjátszó	57,4	12,8
Számítógép	42,2	13,9
N	2029,0	–

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001 *Magyar statisztikai évkönyv, KSH, 2000

2001-ben a 10. osztályos tanulók szerint a családok 4 százalékában jelentett problémát az élelmiszerek megvásárlása, 15 százalékukban a lakásfenntartással kapcsolatos költségek kifizetése, 13 százalékuknak jelentett gondot a ruházkodás és majdnem egyharmaduknak (32 százalék) a nagyobb beruházások megvalósítása.

14. táblázat. A tartós cikkekkel való ellátottság a családok egyéb jellemzői szerint (a válaszadók százalékában)

Jellemzők	Autó	Számítógép
Apa iskolázottsága		
8 oszt. alatt	21,4%	
8 osztály	35,7%	19,9%
szakmunkás	60,6%	41,4%
érettségi	72,5%	58,3%
felsőfok	73,6%	68,2%
Apa foglalkozása		
nem fizikai	76,2%	62,8%
vállalkozó	88,9%	64,7%
szakmunkás	65,8%	44,4%
segédmunkás	49,4%	36,9%
inaktív	43,8%	28,7%
Szülők aktivitása		
mindkettő dolgozik	64,7%	49,3%
egyik dolgozik	48,7%	32,3%
mindkettő inaktív	41,1%	21,0%
Lakóhely – település		
főváros	69,7%	55,3%
megyeszékhely	54,0%	47,0%
város	56,5%	44,1%
kisváros	56,5%	38,9%
község	56,5%	37,4%
Lakóhelyi régió		
Bp.	72,0%	56,1%
északnyugat	60,1%	44,0%
délnyugat	57,3%	41,3%
közép	62,4%	49,3%
délkelet	50,4%	28,6%
északkelet	52,2%	36,6%
<i>N</i>	2029,00	2029,00

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Minél alapvetőbb szükségletről volt szó, annál szorosabb összefüggést tapasztaltunk a nélkülözés és a szülők iskolázottsági, illetve foglalkozási jellemzői között. Vagyis első sorban a lakásfenntartási és a ruházkodási költségek terén tapasztalt hiányérzet korrelált a szülők iskolázottságával és foglalkozásával. Míg például a lakásfenntartás a legelső iskolázottsági kategóriában a családok közel felének (43 százalék) okozott gondot, a legmagasabb kategóriában alig egyötödének (18 százalék). Hasonló volt a helyzet a ruházkodással, ami a legelső iskolázottsági kategóriában háromszor annyi családnak okozott gondot, mint a legfelsőben. (15. táblázat)

Nyilvánvaló, hogy minél szegényebb egy család, annál nagyobb gondot okoz a szülők számára a gyerekek iskoláztatása. Amikor erről érdeklődtünk, a tanulók 17 százaléka mondta azt, hogy ez komoly megerőltetést jelent szülei számára, 63 százalékuk azt, hogy nem jelent túl nagy gondot, és 20 százalékuk azt, hogy egyáltalán nem jelent problémát. Azokban a családokban, ahol ez komoly gondot jelent, az egy főre eső jövedelem az átlagosnak a 77 százaléka volt, azokban pedig, ahol ez a gyerekek szerint semmilyen gondot nem okoz, 23 százalékkal haladta meg az átlagot.

15. táblázat. Azon családoknak az aránya, ahol nem jut pénz különböző szükségletekre (a válaszadók százalékában)

Jellemzők	Lakásfenntartás	Ruházkodás	Beruházás
Apa iskolázottsága			
8 oszt. alatt	42,9%	35,7%	28,6%
8 osztály	24,1%	20,3%	36,1%
szakmunkás	12,8%	11,0%	31,3%
érettségi	14,1%	11,9%	33,3%
felsőfok	18,1%	11,7%	25,5%
Apa foglalkozása			
nem fizikai	12,2%	9,0%	25,6%
vállalkozó	8,0%	6,8%	20,5%
szakmunkás	11,6%	11,0%	33,3%
segédmunkás	18,7%	14,4%	32,5%
inaktív	21,2%	19,5%	40,1%
Szülők aktivitása			
mindkettő dolgozik	13,3%	11,2%	29,6%
egyik dolgozik	17,3%	16,0%	36,8%
mindkettő inaktív	23,7%	25,4%	41,2%
<i>N</i>	1754,00	1754,00	1754,00

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

16. táblázat. Azoknak a családoknak az aránya, ahol komoly anyagi áldozatot jelent a gyerekek iskoláztatása (az összes tanuló százalékában)

Jellemzők	Komoly áldozat
Apa iskolázottsága	
8 oszt. alatt	14,3%
8 osztály	24,5%
szakmunkás	18,3%
érettségi	11,9%
felsőfok	6,6%
Apa foglalkozása	
nem fizikai	12,1%
vállalkozó	13,7%
szakmunkás	14,1%
segédmunkás	14,7%
inaktív	28,3%
Szülők aktivitása	
mindkettő dolgozik	14,0%
egyik dolgozik	21,9%
mindkettő inaktív	34,7%
Lakóhely – település	
főváros	13,5%
megyeszékhely	17,9%
város	16,3%
kisváros	16,3%
község	20,0%
Lakóhelyi régió	
Bp.	12,5%
északnyugat	13,3%
délnyugat	18,0%
közép	16,6%
délkelet	16,6%
északkelet	22,2%
<i>Összesen</i>	17,4
<i>N</i>	1897,00

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A családok iskolázatással kapcsolatos erőfeszítései mind a szülők iskolázottsági és foglalkozási jellemzőivel, mind a családok lakóhelyi jellemzőivel szorosan összefüggnek. Azokban a családokban, ahol mindkét szülő inaktív, a gyerekek egyharmada, a községben élőknek és az északkeleti régióban élőknek pedig egyötöde tapasztalja, hogy komoly anyagi áldozatot hoznak a szülei annak érdekében, hogy ő a szakképző iskolát elvégezhesse. (16. táblázat)

Pályaválasztás

A szakmai iskolák tanulóit vizsgálva természetesen az sem közömbös kérdés, hogy milyen pályaválasztási ambíciókkal lépnek be ezekbe az iskolákba. A 10. osztályos tanulók saját bevallásuk szerint átlagosan 3,2-es átlaggal végezték el az általános iskolát. (Ehhez képest az igazgatói kérdőívekből az derült ki, hogy 2001-ben a 9. osztályokba átlagosan 2,7-es általános iskolai végzettséggel vették fel a gyerekeket. Az 5 tizednyi különbség valószínűleg nemcsak abból adódik, hogy egy év alatt ennyit romlott a belépők átlaga, hanem abból is, hogy a tanulók igyekeztek felfelé kerekíteni saját eredményeiket.)

Az általános iskolai átlageredmények, ha kis különbségekkel is, de szorosan igazodtak a szülők iskolázottsági és foglalkozási jellemzőihez, illetve a családok lakóhelyi adataihoz, vagyis az előnyösebb helyzetű családokból jobb, a hátrányosabb helyzetűekből pedig rosszabb általános iskolai eredményekkel léptek be a tanulók a szakképző iskolákba.

17. táblázat. A tanulók általános iskolai átlageredményei a családok jellemzői szerint

Jellemzők	Általános iskolai átlageredmény	
Apa iskolázottsága	8 oszt. alatt	2,921
	8 osztály	3,115
	szakmunkás	3,291
	érettségi	3,369
	felsőfok	3,415
Apa foglalkozása	nem fizikai	3,366
	vállalkozó	3,386
	szakmunkás	3,276
	segédmunkás	3,245
	inaktív	3,210
Szülők aktivitása	mindkettő dolgozik	3,304
	egyik dolgozik	3,217
	mindkettő inaktív	3,149
Lakóhely – település	főváros	3,375
	megyeszékhely	3,232
	város	3,173
	kisváros	3,291
	község	3,286
Lakóhelyi régió	Bp	3,376
	északnyugat	3,204
	délnyugat	3,170
	közép	3,226
	délkelet	3,217
	északkelet	3,352
Összesen	3,262	
N	1723	

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Az általános iskola elvégzésekor a tanulók 74 százalékának volt határozott elképzelése a pályaválasztásról. Azoknak, akiknek volt valamilyen pályaelképzelésük, 83 százaléka szakmunkás pályára készült, 15 százaléka pedig valamilyen nem fizikai munkára gondolt.

Bár a 10. osztályos tanulók jelentős részét a beiratkozáskor nem konkrét szakmára vetették fel, a 10. osztályban azért már a nagy többség számára világos volt, hogy milyen szakmát fog tanulni. Amikor a 8. után elképzelt és a jelenlegi szakma megfeleléséről kérdeztünk, az derült ki, hogy a tanulóknak alig kétharmada (65 százalék) tudta megvalósítani elképzeléseit. Ha a szakmai elképzeléseiket megvalósítók és a sikertelenek általános iskolai osztályzatait összehasonlítjuk, az derül ki, hogy az építőipari szakmacsoportot kivéve minden szakmacsoportba (még ha egy-két tizeddel is) a jobb bizonyítványú gyerekeket vették fel és a gyengébbeknek utasították el a jelentkezését.

18. táblázat. Általános iskolai eredmények az elképzelt és a jelenlegi szakma megfelelése szerint

Elképzelt szakma	Azonos	Nem azonos
Ipar	3,068	3,200
Építőipar	3,077	3,192
Mezőgazdaság	3,286	3,011
Élelmiszer	3,083	2,995
Szolgáltatás	3,436	3,115
Ker. és vendég	3,432	3,053
Szállítás, hírközlés	3,593	3,409
Összesen	3,266	3,222
N	902,000	499,000

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A 10. osztályos tanulók 71 százalékát vették fel abba az iskolába, amit elsőnek jelölt meg, 17 százalékát a másodikba és 10 százalékát a harmadikba. A felvétel sikerességében az általános iskolai tanulmányi eredménynek alig volt szerepe. A negyedik helyre felvett tanulóknak is csak két tizeddel volt gyengébb az általános iskolai bizonyítványuk azoknál, akiket első helyre felvettek.

Ha a tanulók jelenlegi szakmacsoportjai szerint vizsgáljuk általános iskolai eredményeiket, azt tapasztaljuk, hogy az élelmiszeripari szakmákra 3-as végzettséggel, az ipari, építőipari és mezőgazdasági szakmákra átlagosan 3,1-es általános iskolai végzettséggel, a szolgáltatási és kereskedelem-vendéglátási szakmákra pedig átlagosan 3,5-es általános iskolai végzettséggel sikerült bejutniuk. A legjobb tanulmányi eredményekkel (3,6) a szállítási-hírközlési szakmákra jutottak be a tanulók.

Megkértük a 10. osztályos tanulókat arra is, hogy indokolják meg, mi motiválta középfokú iskolájuk kiválasztását. Erre a kérdésre majdnem a tanulók fele (48 százalék) válaszolta azt, hogy azért választotta éppen az adott iskolát, mert itt tanítják azt a szakmát, amit tanulni akart. A tanulóknak majdnem a harmadánál (32 százalék) játszott szerepet az is, hogy az iskola közel esett a lakóhelyéhez. És több, mint egynegyedük választásában az is közrejátszott, hogy az adott iskolában érettségit is lehet szerezni.

Ugyanakkor kifejezetten kevés tanuló döntésében játszott szerepet az, hogy az adott iskolában milyen a nyelvoktatás, hogy mennyire esélyes az ember az iskola befejezése után felsőfokú továbbtanulásra, hogy egyáltalán milyen színvonalú a képzés, és hogy elhalasztható-e a szakmaválasztás 16 éves korig. (19. táblázat)

Ha a felsorolt motívumokat négy nagy csoportba osztjuk, látható, hogy a tanulók több, mint kétharmadának (67 százalék) iskolaválasztásában játszott szerepet az iskola által nyújtott szolgáltatás (főként a szakma milyensége), és ugyancsak majdnem kétharmaduk (63 százalék) esetében volt szerepük a körülményeknek. Ugyanakkor az iskola által nyújt-

19. táblázat. Az iskolaválasztás motívumai (a válaszadók százalékában)

<i>Iskolaválasztás motívumai</i>	<i>%</i>
Szolgáltatás	67,1
a választott szakmát itt oktatják	47,8
később kell szakmát választani	9,9
érettségi és szakmát is adnak	29,2
Színvonal	25,5
magas színvonalú a képzés	10,0
jó a nyelvtanítás	7,5
jóak a tanárok	18,4
Perspektíva	24,8
jó eséllyel lehet felsőfokon továbbtanulni	8,2
jó eséllyel lehet elhelyezkedni	21,4
Körülmények	62,6
barátai is ide jelentkeztek	25,3
ez volt közel a lakóhelyéhez	32,0
máshova nem vették volna fel	14,1
ezt tanácsolták	25,2
<i>N</i>	<i>1963,0</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

tott perspektívák (továbbtanulás, elhelyezkedés) vagy az iskolai szolgáltatások minősége csak alig több, mint a tanulók egynegyedét befolyásolta a döntésben.

A különböző motívumok rangsorát sem a szülők iskolázottsága vagy foglalkozása, sem a gyerekek által választott szakma nem befolyásolta lényegesen. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a leendő szakmunkástanulók iskolaválasztásában két dolognak van döntő szerepe: annak, hogy milyen szolgáltatást nyújt az iskola (hol tanulható meg az adott szakma), és a körülményeknek (főként annak, hogy melyik iskola van a tanulók lakóhelyének közelében), szemben a középiskolák tanulóival, akiknek iskolaválasztását elsősorban a perspektívák és az oktatás minősége befolyásolja.

Bár még nem mindenkinek volt egyértelmű a szakmaválasztása, megkérdeztük a 10.-es tanulóktól azt is, hogy miért éppen azt a szakmát (szakmacsoportot) választották, amit éppen tanulnak. Majdnem háromnegyed részük (71 százalék) válaszolta azt, hogy elsősorban érdeklődése motiválta a szakmaválasztásban, és a tanulók 40 százaléka döntött azért, mert az adott szakmától jó kereseti lehetőséget remélt. Az általános iskolai eredmények csak a tanulók egytizedét (11 százalék) korlátozták a szakmaválasztásban, és mindössze 7 százalékuk döntött azért a szakmája mellett, mert nem volt más lehetősége.

20. táblázat. A szakmaválasztás motívumai (a válaszadók százalékában)

<i>Szakmaválasztás motívumai</i>	<i>%</i>
Ez a szakma érdeklő	71,1
Ehhez vannak megfelelő képességei	20,0
Jól lehet keresni vele	39,7
Iskolai eredményei korlátozták	11,3
Nem volt más lehetősége	6,7
Ezt tanácsolták	16,4
<i>N</i>	<i>1861,0</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Ha a szakmaválasztás négy különféle motívumát (érdeklődés, kereset, tanulmányi eredmény, egyéb kényszer) is megvizsgáljuk a tanulók egyéb jellemzői szerint, az derül ki, hogy a szakmai érdeklődés társadalmi szempontból két szélső csoportban (a nem fizikai apák és az inaktív apák gyerekeinek körében) motiválta legkevésbé a szakmaválasztást, és ennek megfelelően a legalacsonyabb presztízsű (mezőgazdasági) és a legmagasabb presztízsű (szállítás-hírközlés) szakmák esetében.

A szakma segítségével elérhető kereset ugyancsak a mezőgazdasági szakmák választása esetében játszott a legkisebb szerepet, és az építőipari, valamint a szolgáltatási szakmáknál a legnagyobbat. A tanulmányi eredmények szakmaválasztást korlátozó funkciója az alsó társadalmi csoportokból jött gyerekek esetében volt legerősebb, és ennek megfelelően a mezőgazdasági szakmákban. Egyéb kényszerszertényezők (például máshova nem vették fel) viszont főként az előnyösebb helyzetű családokból jött gyerekek esetében fordultak elő.

Megkérdeztük a 10. osztályos tanulóktól azt is, hogy egy év után mennyire elégedettek iskola, illetve szakmaválasztásukkal, vagyis hogyan döntenének egy új választás esetén. A válaszok szerint a tanulók több, mint háromnegyede (77 százalék) újra ugyanezt az iskolát és ugyanezt a szakmát választaná. Az átlagosnál valamivel kevesebben elégedettek iskoláikkal is és szakmaikkal is a magasabb iskolai végzettségű szülők gyerekei közül. Az elégedettség azonban az iskolák és a szakmák esetében is elsősorban szakmafüggő. Az átlagosnál elégedetlenebbek mind iskoláikkal, mind szakmaikkal a mezőgazdasági iskolák tanulói, és az átlagosnál elégedettebbek (különösen a szakmaikkal) a szolgáltatási és a kereskedelmi-vendéglátóipari szakmák tanulói.

21. táblázat. Ha újra választhatna, hogyan döntene, a tanulók egyéb jellemzői szerint (a válaszadók százalékában)

Jellemzők	Ugyanez az iskola	Ugyanez a szakma
Apa iskolázottsága		
8 oszt. alatt	78,6%	78,6%
8 osztály	79,8%	79,8%
szakmunkás	78,1%	76,9%
érettségi	74,4%	74,7%
felsőfok	71,4%	72,8%
Apa foglalkozása		
nem fizikai	72,7%	76,6%
vállalkozó	75,1%	74,2%
szakmunkás	80,2%	80,2%
segédmunkás	77,7%	76,1%
inaktív	75,9%	75,2%
Szakmacsoport		
ipar	78,1%	73,8%
építőipar	82,3%	78,2%
mezőgazdaság	61,6%	61,6%
élelmiszer	76,5%	76,1%
szolgáltatás	79,3%	83,0%
ker. és vendégl.	79,7%	82,9%
szállítás, hírközlés	80,0%	76,6%
<i>Összesen</i>	<i>77,1</i>	<i>76,6</i>
<i>N</i>	<i>1695,0</i>	<i>1695,0</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Perspektívák

Amikor azt kérdeztük a 10. osztályos tanulóktól, hogy eddigi tapasztalataik szerint mire készíti fel őket iskolájuk, 70 százalékuk mondta azt, hogy munkavállalásra, 22 százalékuk látja úgy, hogy vállalkozásra is, és ugyancsak 22 százalékuk gondolja azt, hogy ezt az iskolát elvégezve akár felsőfokon is továbbtanulhat. A 10. osztályos tanulóknak mindössze 8 százaléka látja úgy, hogy a fenti célok közül iskolája semmire nem tudja felkészíteni.

Ha a 10. osztályos tanulók általános iskolai és jelenlegi pályaválasztási aspirációit összehasonlítjuk, egyértelmű, hogy a többség akkor is és most is szakmunkásnak készült, és mindössze 10–15 százalékuk gondolta úgy, hogy nem fizikai foglalkozást választ. Egyetlen ponton azonban figyelemre méltó eltérés tapasztalható: nyolcadik osztály után a tanulóknak mindössze 1 százaléka tervezte, hogy vállalkozói pályára lép, a 10. osztály elején azonban már 7 százalékuk mondta ugyanezt.

22. táblázat. A foglalkozási elképzelések változása

Foglalkozás	8. után	10. osztályban
Vezető	0,8	2,4
Értelmiségi	4,3	4,7
Nem fizikai alkalmazott	10,3	8,6
Vállalkozó	1,4	7,3
Szakmunkás	83,1	76,7
Segéd v. betanított	0,1	0,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	<i>1443,0</i>	<i>1628,0</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A szakmunkástanulók többsége tehát azért jelentkezett ebbe az iskolába, mert szakmunkásként szeretne boldogulni, de azt is sokan tudják közülük, hogy ehhez ennek az iskolának az elvégzése már nem lesz elegendő. Már a 90-es években folytatott kutatásaink (Liskó, 1994, 1997) azt bizonyították, hogy a szakmunkástanulók körében kifejezetten nőtt a továbbtanulási ambíció. A korábbi évtizedekben erre lényegében nem volt szükség, hiszen a szakmunkás bizonyítvány tökéletesen megfelelő „papírnak” bizonyult az elhelyezkedéshez. Manapság azonban a továbbtanulásra a pályakezdő szakmunkásoknak két szempontból is nagy szükségük van. Egyik csoportjuknak azért, hogy tanult szakmájukban jobban boldoguljanak, hiszen már bőségesen akadnak olyan, főként szolgáltatóipari és tercier szakmák, ahol érettségi bizonyítvánnyal és nyelvtudással sokkal jobb az esélyek az elhelyezkedésre. Másik csoportjukat talán „kényszer-továbbtanulóknak” nevezhetnénk. Ők azok, akik azért iratkoznak be érettségit adó képzésre vagy egy másik középfokú iskolába, mert tanult szakmájukban nem tudnak elhelyezkedni.

2001 őszén is megkérdeztük a 10. osztályosoktól, hogy mi a tervük a középfokú iskola elvégzése után. Válaszaik szerint a tanulóknak alig a fele (44 százalék) akar munkát vállalni, és alig egyötödük (19 százalék) akar vállalkozásba kezdeni. 28 százalékuk felsőfokú nappali képzésben, 12 százalék levelező képzésben, 17 százalék pedig egy másik középfokú iskolában szeretné folytatni a tanulmányait. Vagyis a mai 10. osztályosok több, mint fele (55 százalék) nem tekinti a képzettségét befejezettnek azzal, hogy elvégzi jelenlegi szakiskoláját.

A tanulók egyéb jellemzőivel összevetve a válaszokat az derül ki, hogy elsősorban azok terveznek továbbtanulást, akiknek jelenleg is jobbak a tanulmányi eredményeik. A fiúk közül az átlagnál többen szeretnék a középfokú iskola után elhelyezkedni vagy

vállalkozásba kezdeni, a lányok közül pedig valamennyi képzési formában többen szeretnének továbbtanulni.

Minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, annál ritkább a középiskola utáni munkavállalási és annál gyakoribb a továbbtanulási hajlandóság. Míg a legalacsonyabb iskolázottságú csoportba tartozó apák gyerekeinek több, mint háromnegyed része (77 százalék) akar munkába állni, ha jelenlegi iskoláját elvégzi, ugyanez az arány a legmagasabb iskolázottságú apák gyerekeinek körében csak 29 százalék.

Szakmacsoportok szerint az építőipari és az ipari szakmákat tanulók közül akarnak a legtöbben a középfokú iskola befejezése után munkába állni, a mezőgazdasági és az építőipari tanulók közül készülnek a legtöbben vállalkozásra, és a szállítás-hírközlési szakmák, valamint a kereskedelem-vendéglátó, a szolgáltatási szakmák tanulói közül szeretnék a legtöbben tovább folytatni a tanulmányaikat. A szállítás-hírközlési szakmák tanulóinak majdnem kétharmada (65 százalék) nappali tagozatú felsőfokú tanulmányokat tervez.

23. táblázat. Középiskola utáni tervek (a válaszadók százalékában, A – Munkavállalás; B – Vállalkozás; C – Továbbtanulás nappalin; D – Továbbtanulás estin; E – Továbbtanulás középfokon)

Jellemzők	A	B	C	D	E
Nem					
fiú	49,2%	23,2%	23,9%	10,4%	16,3%
lány	35,9%	12,5%	34,4%	15,7%	18,8%
Apa iskolázottsága					
8 oszt. alatt	76,9%	23,1%	15,4%	7,7%	–
8 osztály	51,6%	18,6%	19,8%	10,9%	20,2%
szakmunkás	44,1%	18,6%	26,7%	12,0%	17,3%
érettségi	39,1%	22,7%	34,3%	14,1%	18,9%
felsőfok	29,0%	20,6%	47,7%	14,0%	8,4%
Szakmacsoport					
ipar	46,8%	18,7%	21,7%	11,6%	18,7%
építőipar	54,1%	24,3%	18,8%	8,7%	14,7%
mezőgazdaság	34,5%	27,6%	25,3%	5,7%	24,1%
élelmiszer	45,6%	15,8%	28,1%	8,8%	24,6%
szolgáltatás	38,0%	18,7%	30,0%	15,3%	15,3%
ker. és vendégl.	41,2%	19,1%	36,4%	16,9%	14,0%
szállítás, hírközlés	27,5%	11,8%	64,7%	7,8%	9,8%
Tanulmányi átlag	3,00	3,00	3,40	3,30	3,20
Összesen	44,1%	19,3%	27,8%	12,4%	17,3%
N	877,00	384,00	552,00	247,00	343,00

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

A tanulók aspirációiból arra következtethetünk, hogy jelenleg a szakképző iskolák mobilitási funkciója korántsem becsülhető meg olyan nagy biztonsággal, mint a korábbi évtizedekben. Míután az itt megszerzett bizonyítványt a tanulók közel fele már nem tekintti a munkavállalást megelőző végbizonyítványnak, vagyis nem az itt megszerzett bizonyítvánnyal kíván a munkaerőpiacra kilépni, hanem tovább akarja folytatni a tanulmányait, itt megszerzett tudásuk mennyisége és minősége sem determinálja olyan mértékben mobilitási esélyeiket, mint ahogy az a korábbi évtizedekben történt.

A felsőfokú továbbtanulást ambicionáló 10. osztályos tanulók magas aránya (összesen 40 százalék) egyúttal megkérdőjelezi annak az oktatáspolitikai döntésnek a helyességét,

amely az elmúlt években kötelezően előírt, iskolatípusokra „szabott” kerettantervek bevezetésével ismét „zsákutcás” képzési formává fejlesztette vissza a szakmunkásképzést, ahonnan nem nyílik lehetőség az érettségi megszerzésére és így felsőfokú továbbtanulásra. Úgy tűnik, hogy ez a döntés jelenleg a szakképző iskolák tanulóinak igen jelentős hányadát korlátozza mobilitási ambícióik megvalósításában. A jelenlegi 10. osztályosok közel felére jellemző továbbtanulási ambíciók azt jelzik, hogy a szakképző iskolákban a továbbtanulás lehetőségét biztosító és az érettségire való felkészülést elősegítő képzésre lenne szükség.

Természetesen arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen életforma-ambíciók húzódnak meg a tanulási aspirációk mögött. A válaszok szerint a jelenleg 16 éves tanulók elsősorban anyagi helyzetükön szeretnének javítani. Egy hét fokozatú skálán családjaik jelenlegi anyagi helyzetét a megkérdezett tanulók átlagosan a 4,3-es ponton határozták meg. Saját maguk egyelőre még csak remélt anyagi helyzetét ehhez képest öt tizeddel magasabban (4,8-es átlagnál) helyezték el. Leendő keresetüket illetően a fiúk optimistábbak, mint a lányok, és a magasabban iskolázott szülők gyerekeinek nagyobbak a várakozásai. Ugyanakkor minél alsóbb társadalmi rétegből jön egy gyerek, annál jelentősebb javulást remél a szüleihez képest.

24. táblázat. A szülők jelenlegi és a tanulók tervezett anyagi helyzete egyéb jellemzőik szerint (7-es skálán mérve)

Jellemzők		Szülők helyzete (1–7 átlag)	Tervezett helyzet (1–7 átlag)	Különbség
Nem	fiú	4,306	4,924	0,618
	lány	4,326	4,704	0,378
Apa iskolázottsága	8 oszt. alatt	3,871	4,785	0,914
	8 osztály	3,987	4,579	0,592
	szakmunkás	4,367	4,872	0,505
	érettségi	4,444	4,975	0,531
	felsőfok	4,566	4,950	0,387
Szakmacsoport	ipar	4,289	4,724	0,435
	építőipar	4,231	4,898	0,667
	mezőgazdaság	4,332	4,631	0,299
	élelmiszer	4,310	4,891	0,581
	szolgáltatás	4,423	5,027	0,604
	ker. és vendégl.	4,377	4,909	0,659
	szállítás, hírközlés	4,250	5,141	0,891
Összesen		4,314	4,842	0,528
N		1724,000	1724,000	–

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Megkérdeztük a 10. osztályos gyerekektől azt is, hogy milyen tekintetben szeretnék másképp élni az életüket, ha felnőttek lesznek, mint a szülei. A válaszadóknak mindössze 27 százaléka mondta azt, hogy semmiben sem szeretne változtatni. A változtatni szándékozók közül a legtöbben (több, mint a válaszadók fele) jobb anyagi körülményeket szeretnének, ezután a több szabadidő igénye és a boldogabb családi élet következik. A válaszadók közel egyharmada szeretne érdekesebb munkát és egynegyede kevésbé fárasztó munkát végezni, de csak alig egyötödük szeretne magasabb műveltséget szerezni és nagyjából ugyanennyien vágnak nagyobb biztonságra. A fiúk és a lányok válaszait összehasonlítva az derül ki, hogy a lányok a boldogabb családi életet, az érdekesebb munkát, a magasabb műveltséget és a nagyobb biztonságot is inkább ambicionálják.

25. táblázat. Milyen tekintetben szeretnének másképp élni, mint a szüleik, nemek szerint (a válaszadók százalékában)

Szempontok	Nem		Összes
	fiú	lány	
Jobb anyagi körülmények	53,9%	57,1%	55,1%
Több szabadidő	40,4%	42,1%	41,0%
Boldogabb családi élet	30,7%	41,8%	34,9%
Érdekesebb munka	26,5%	38,9%	31,2%
Kevésbé fárasztó munka	24,3%	26,2%	25,0%
Magasabb műveltség	16,5%	21,8%	18,5%
Nagyobb biztonság	14,6%	20,0%	16,6%
<i>N</i>	<i>1246,00</i>	<i>756,00</i>	<i>2002,00</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Az apák iskolázottsága szerint vizsgálva a gyerekek ambícióit azt tapasztaltuk, hogy a jobb anyagi helyzet reménye azokban a csoportokban a legerősebb, akik a legrosszabb körülmények között élnek, és azok engedhetik meg maguknak, hogy inkább „jobb minőségű” életről ábrándozzanak (több szabadidő, kevésbé fárasztó munka, érdekesebb munka), akiknek a családja jelenleg is konszolidáltabb körülmények között él. Ugyanakkor a magasabb műveltség elérésének igénye pontosan ugyanazokban az alsó társadalmi csoportokhoz tartozó gyerekekben fogalmazódik meg leggyakrabban, akikben az anyagi körülmények javításának igénye.

26. táblázat. Milyen tekintetben szeretnének másképp élni, mint a szüleik, az apa iskolázottsága szerint (a válaszadók százalékában)

Szempontok	Apa iskolázottsága					Összes
	8 oszt. alatt	8 osztály	szakmunkás	érettségi	felsőfok	
Jobb anyagi körülmények	64,3%	61,2%	54,1%	52,4%	41,3%	54,0%
Több szabadidő	35,7%	40,3%	39,1%	48,1%	42,2%	41,5%
Boldogabb családi élet	28,6%	35,0%	32,5%	38,3%	29,4%	34,0%
Érdekesebb munka	14,3%	31,9%	30,1%	34,6%	26,6%	31,1%
Kevésbé fárasztó munka	14,3%	22,8%	24,9%	27,1%	27,5%	25,2%
Magasabb műveltség	28,6%	22,8%	17,7%	13,0%	11,9%	17,1%
Nagyobb biztonság	14,3%	16,7%	15,1%	16,5%	13,8%	15,6%
<i>N</i>	<i>14,00</i>	<i>263,00</i>	<i>956,00</i>	<i>399,00</i>	<i>109,00</i>	<i>1741,00</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Megkérdeztük a 10. osztályos tanulóktól azt is, hogy véleményük szerint kinek van manapság legnagyobb esélye a boldogulásra. Kétharmaduk mondta azt, hogy manapság a tanulás a siker záloga, vagyis az boldogul a legjobban, aki sokat tanul. 57 százalékuk gondolja úgy, hogy annak van nagyobb esélye a boldogulásra, akinek jók a családi körülményei (aki előnyösebb helyzetű családból származik), és 48 százalékuk szerint a befolyásos ismerősöknek is nagy a szerepük a boldogulásban. 53 százalékuk véli úgy, hogy a boldogulás feltétele a szorgalmas munka, és 23 százalékuk gondolja azt, hogy manapság csak a törvények megkerülésével (be nem tartásával) lehet boldogulni.

A fiúk és a lányok válaszait összehasonlítva az derül ki, hogy a lányok a „naivabbak”. Ők bíznak jobban a tanulásban és a kemény munkában, ezzel szemben a fiúk közül többen gondolják azt, hogy a befolyásos ismerősöknek és a törvények „laza” kezelésének van nagyobb szerepe a boldogulásban.

27. táblázat. *Ki tud boldogulni manapság, nemek szerint (a válaszadók százalékában)*

Boldogulás	Nem		Összes
	férfi	nő	
Aki sokat tanul	62,6%	73,1%	66,6%
Aki jó családból származik	56,4%	58,6%	57,2%
Aki keményen dolgozik	50,2%	57,5%	53,0%
Akinek befolyásos ismerősei vannak	50,1%	44,3%	47,9%
Aki nem alkalmazkodik a törvényekhez	28,0%	15,6%	23,4%
<i>N</i>	<i>1249,00</i>	<i>756,00</i>	<i>2005,00</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Az apák iskolai végzettsége szerinti csoportok véleménye leginkább abban tér el, hogy az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei az átlagosnál „naivabbak”, vagyis jobban bíznak a kemény munka eredményességében, és minél magasabb az apák iskolázottsága, annál inkább növekszik azoknak a tanulóknak az aránya, akik úgy gondolják, hogy a boldogulás titka manapság a befolyásos ismerősök számában és a törvényszegésre való hajlandóságban keresendő.

28. táblázat. *Ki tud boldogulni manapság, az apa iskolázottsága szerint (a válaszadók százalékában)*

Boldogulás	Apa iskolázottsága					Összes
	8 oszt. alatt	8 osztály	szakmunkás	érettségi	felsőfok	
Aki sokat tanul	50,0%	64,8%	67,7%	65,5%	63,9%	66,4%
Aki jó családból származik	50,0%	53,4%	56,9%	62,5%	58,3%	57,7%
Aki keményen dolgozik	57,1%	55,7%	52,4%	53,0%	52,8%	53,1%
Akinek befolyásos ismerősei vannak	35,7%	40,9%	46,9%	54,8%	56,5%	48,3%
Aki nem alkalmazkodik a törvényekhez	7,1%	18,2%	22,8%	26,8%	28,7%	23,3%
<i>N</i>	<i>14,00</i>	<i>264,00</i>	<i>955,00</i>	<i>400,00</i>	<i>108,00</i>	<i>1741,00</i>

Mobilitás, tanulói kérdőív, 2001

Jegyzet

(1) Csákó Mihály – Liskó Ilona (1979): *Szakk munkástanulók a 70-es években*. Kandidátusi értekezés. Fehérvári Anikó – Liskó Ilona – Tót Éva (2000): *A speciális szakiskolák tanulói*. Kutatási záró tanulmány, Oktatáskutató Intézet. Andor Mihály – Liskó Ilona (1995): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra, Budapest. (2) A szakképző iskolák mobilitási funkciójáról 2001-ben folytattunk szociológiai kutatást az OM támogatásával az Oktatáskutató Intézetben. Kutatásunk mintájának összeállításánál a településtípusokra, régiókra és a szakmacsoportok arányaira voltunk tekintettel. A mintába az ország különböző megyéiből és településeiről 177 szakképzést folytató szakmai iskola került be. Valamennyi iskolában sor került az igazgatók megkérdezésére és összesen 2039 véletlenül kiválasztott 10. osztályos tanuló megkérdezésére is. A munkában az intézet részéről Fehérvári Anikó és Janni Gabriella vettek részt.